

AZ ERDÉLYI MAGYAR TÖRTÉNÉSZEK SAJÁTOS FELADATAI

Beszélgetés Csetri Elekkel

Professzor Úr! Kérem, ismertessen meg bennünket azokkal a „sajátos” körülményekkel, amelyek meghatározták gyermekkorát, s amelyek a későbbiekben a történelem, a történelmi hivatás felé fordították figyelmét.

Tordán születtem 1924-ben, az a Torda tehát a szülőhelyem, ahol „történelmi levegő” dominál. A város erősen iparosodott város volt ugyan, hatalmas cementgyár, szódagyár, mészgyár, üvegyár, s egyéb nagy, jórészt külföldi érdekeltségű üzem működött az Aranyos partján, de ahol én laktam, egy kicsiny utcácskában, ez közelébe esett azoknak a történelmi- és műemlékeknek, amelyek megszabják a belváros jellegét. A szomszéd utcában, a Jósika utcában, amelyet később dr. Ioan Ratiu utcának neveztek el – Jósika a város szülőtte volt, Ratiu pedig a Memorandum-mozgalom egyik vezetője, majd az ezt követő per résztvevője, s az ő háza a Jósika utcában állott –, ott van az ótordai református papi lak, amelynek oldalán egy Petőfi-emlék található, mely szerint Bem hadseregéhez igyekezve itt, Miklós Miklós református pap házában töltött néhány napot, kilátogatott a tordai hasadékba; az emléktábla egyébként ma is a helyén van, soha nem bántották, s a mai napig koszorúzzák. A közelünkben, a patak túlsó partján ott volt az ótordai várkastély, amely a fejedelmi palotát és az ótordai református templomot vette körül egy régi iskolaépülettel. A fejedelmi házat Báthori Zsigmond korában építették, nagyon szép műemlék, jelenleg múzeum, s máig megtalálható benne az az egész falat beborító festmény, amely azt ábrázolja, hogy az 1568-as országgyűlésen itt kimondták a vallásszabadságot. Azonkívül Torda környéke, a tordai hasadék, az ehhez kapcsolódó Szent László mondakör, s maga az, hogy ez egy régi, történelmi város, amelynek főtéri templomában tartották az országgyűlések egész sorát, közöttük az 1467-st, amikor Szentgyörgyi vajda összekülvő társaival térdre borulva kért kegyelmet Mátyás királytól, mindez meghatározta gyermekkoromat. Édesapám már értelmiségi volt – pénzügyi kistisztviselő –, de a szülei hosszú nemzedékekre visszamenőleg iparosként éltek; anyai ágon erősen tartotta magát a legenda, hogy Kassai István kancellár leszármazotai, de ez biztosan nem igaz, a dévai levéltárban megtaláltam nemeslevelüket, eszerint az őss Kassai Farkas s generációkon keresztül tímármesterek voltak. Lényegesnek tartom, hogy bár apám tisztviselő volt, de rendkívül érdekelték a művelődés kérdései, nem nagy, de értékes könyvtára volt, közöttük az Akadémia kiadványai is.

Mikor és miért költözték el Tordáról?

A családban én voltam a harmadik, aki tanultam, a nővérem időközben már Kolozsváron járt a leányliceumba, a bátyám szintén Kolozsváron próbálkozott a román nyelvű gimnáziumban, de mivel nem tudott jól románul, nem is érvényesülhetett. Ekkor édesapám elhatározta, hogy mivel Tordán nem volt magyar iskola, idejekorán nyugdíjba megy, vállalja a kisebb jövedelmet, hogy mi tanul-

hattunk, így költöztünk be 10 éves koromban Kolozsvárra, s kerültem én első középiskolásként a református kollégiumba. Ez egy kiváló iskola volt: nagyszerű történelemtanárok, Gönczi László, Bíró Sándor – akiknek én nagyon sokat köszönhetek –, színvonalas irodalom iránt érdeklődő önképzőkör Nagy Géza tanár-elnök vezetésével, s hosszan sorolhatnám még a kollégium meghatározó oktató személyiségeit. Jellemzője volt ennek a társaságnak, hogy szabadgondolkodók voltak, egy részük szabadkőműves, demokrata gondolkodásúak, 1944–45 után szinte valamennyien a szociáldemokrata pártba léptek be, úgy érezvén, hogy ez biztosítja számukra a jogfolytonosságot, liberális nézeteik továbbélését. A fasiszta szellem soha nem tudott gyökeret eresztetni a kollégiumban, miképp a sovinszta nézetek sem tudtak lábra kapni, pedig nagyon szenvedett az iskola, nem egyszer a tanárokat sem tudták fizetni. A kollégiumban minden évben pályázatokat írtak ki történelemből, irodalomból és más tárgyakból is, melyeken én rendszeresen részt vettem történelmi témáimmal, és tulajdonképpen itt kezdtem beletanulni és beleszokni a tudományos munkába. Ebben az intézményben s ilyen szellemiségben tanítottak bennünket emberségre, értékeink, hagyományaink megbecsülésére, a nép és anyanyelvi iránti feltétlen elkötelezettségre.

Az Ön számára eleve adott volt, hogy magyar történelemmel, ill. Erdély történetével akar foglalkozni, s ezek a kollégiumi „szárnypróbálgatások” is ezen témákból tródtak, avagy egyetemes történelmi témákkal is foglalkozott?

Engem elsősorban Erdély története, gazdasága, társadalma érdekelt, ez volt a kiindulópont. Kolozsvár hangulata, történelmi „levegője” szerves folytatása volt gyermekkorom Tordájának, s ez mindenképpen ebbe az irányba befolyásolt. Bár be kell vallanom, hogy gyermekkoromban nekem Napóleon volt az ideálom. Ez nem azt jelenti, hogy hajbókoltam előtte és teljes egészében elfogadtam őt, de ennek kapcsán jöttem rá pl. arra, hogy Erdély történetének ez a szakasza mennyire ismeretlen, feltáratlan, s így kezdtem később hozzá a Napóleon korabeli Erdély történetének kutatásához. Az érdekelt, hogy a felvilágosodás, a forradalom, majd a császárság kora milyen hatással volt az erdélyi szellemi életre, az erdélyi reformerekre.

Ön 1943-ban kezdte meg egyetemi tanulmányait a kolozsvári egyetemen. Disszertációját Nagybánya 1848-49-es történetéből írta, majd mint fiatal történész Wesselényi Miklóssal, az erdélyi reformellenzék vezéralakjával kezdett el foglalkozni. Milyen lehetőségei voltak a kutatásra, sikerült-e elfogadtatni témáit az 50-es évek román történelemszociológiájával?

Az első önálló témám valóban Nagybánya 1848–49-es története volt. Ennek az anyagát másfél éves középiskolai tanárkodásom alatt a nagybányai levéltárban gyűjtöttem. A városnak nagyon jó, rendezett levéltára volt, még diákok is segítettek nekem olykor-olykor bizonyos dolgok másolásában. Ekkor készültünk a 48-as emlékévre, és én azt reméltem, hogy a megírt disszertációm vagy annak egyes részeit sikerült ez alkalomból megjelentetni, de a kedvezőtlen körülmények ezt lehetetlenné tették. A dolgozatból a mai napig csak egyetlen tanulmány jelenhetett meg – magyarul és románul – a megírása után jó két évtizeddel, ez a nagybányai munkások 1848–49-es tevékenységét tárgyalja. A második témám – miután 1949-ben visszakérültem az egyetemre immár dolgozni – Wesse-

lényi Miklós volt. Úgy gondoltam, hogy Wesselényi a magyar reformkornak olyan jelentős személyisége, aki feltétlenül megérdemeli egy alapos monográfiát, és megérdemli, hogy levelezését megjelentessük. A kiváló politikus irat- és missilis-anyag szinte hiánytalanul megvolt az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában, és ez egy kitűnően kezelt anyag volt. Meg kell azonban mondhatom, hogy már a kezdet kezdetén a legélesebb támadások érték ezt az elképzelést, Wesselényinek a román történetírásban napjainkig tartó negatív képe, az, hogy a román történészek úgy tekintenek Wesselényire, mint Erdélyben a magyarosítás élharcosára, lehetetlenné tette, hogy munkámnak kézzelfogható eredménye legyen, tehát publikálhassak belőle. Ekkor a politikus Wesselényiről a gazdasági szakember Wesselényi és a zsigó uradalom kutatására tértem át. Ő volt ugyanis az uradalmi racionalizálás élharcosa, és gazdálkodási módszereiből egy modell rajzolható ki. Uradalmában ugyanis felismerve, hogy a robotgazdálkodás tarthatatlan, gépeket kezdett el alkalmazni, többek között cséplőgépet, amely nem gőz-meghajtású volt még, hanem lovak hajtották, erről pedig bőséges forrást találtam. Sikertörténet is a témáról egy tanulmányt megjelentetnem Gépek és fejlett mezőgazdasági eszközök meghonosítása a zsigói Wesselényi-uradalomban 1848 előtt címmel. Az 1950-es évek vége felé azonban ez a téma is a legélesebb támadások kereszttüzébe került, román történészek ugyanis úgy vélték, hogy az uradalmak a XIX. században is a reakciós grófok és arisztokraták domíniumai voltak, nem érdemes és nem kell tehát ezzel sem foglalkozni. Így kb. 10 év kutatómunka és egy íróasztalnyi anyag összegyűjtése után ezt a témát is abba kellett hagynom, pár részlettanulmány jelzi csak e korszakomat, az előbb már említett gépekről szóló, ill. írtam Kelemen Benjáminról, Wesselényi jószágigazgatójáról, aki kiváló gazdasági szakember és reformer gondolkodású ember volt, és zseniális szervező.

Professzor Úr! Az eddig elmondottakból elég egyértelműen megfogalmazható, hogy Ön az 50-es években kényszerpályára került, témái elfogadhatatlanul politikusnak bizonyultak a hivatalos irányzat számára, újabb és újabb területeket kellett „becserkésznie”. Időben is váltania kellett, s ekkor kezdte kutatni Erdély gazdaságtörténetét a XVIII. század második felében. Eredményes volt ez a váltás?

Részben igen, de nem teljesen. Eredmények születtek – egy részüket Imreh István kollegámmal együtt készítettük –, több tanulmány jelent meg magyarul és románul is e témakörben. Megírtunk pl. egy nagyobb terejű összefoglalást Erdély mezőgazdaságáról 1711 és 1844 között, amellyel elég sokat dolgoztunk. Ennek a munkának be kellett volna olvadnia egy úgynevezett Románia gazdaságtörténete c. tankönyvbe, de tanulmányunk végül is nem jelenhetett meg. Ennek az az oka, hogy a román történetírás ekkor már azon a vonalon volt, hogy Erdélyt szigorúan be kell olvasztani Románia történetébe, és később az is felmerült, hogy nem is szabad külön Erdély gazdaságával foglalkozni, össze kell keverni Moldva és Havasalföld gazdaságtörténetével, ahol teljesen más volt a földtulajdonosi rendszer, más volt a szintje a termelésnek, a mezőgazdasági technikának. Mindenesetre az e témában végzett kutatások kapcsán sikerült megjelentetni bizonyos résztanulmányokat, így pl. Fridvászky Jánosról vagy az Erdélyi Mezőgazdasági Egyesületről. Elég egyértelmű volt tehát számomra, hogy újabb területre kell eveznem, s ekkor kezdtem el érdeklődni a gazdasági irodalom iránt.

Ennek kapcsán egy kötet számára megírtam egy tanulmányt az erdélyi magyar agrárirodalom történetéről 1800-ig. Ez egy kb. száz oldalas kézirat, amelyben én visszamentem a kezdetekre, az erdélyi fejedelemség korára. Ezt talán az Erdélyi Tudományos Füzetekben meg tudom valamikor jelentetni. A másik ide tartozó témám szintén egyfajta kényszer eredménye. Ehhez tudni kell azt, hogy a mi egyik legjobb sorozatunk a Kriterion Kiadó keretén belül az ún. „fehér sorozat”, melyben a régi erdélyi emlékirók feljegyzései, naplói kerültek kiadásra. Több mint tizenöt kötet jelent meg, a sorozatot azonban leállították. Úgy gondolták, hogy a nemzeti önismeret szempontjából ez túlságosan sokat ad, mert ezt szeretik és sokan olvassák. A naplókból és bevezető tanulmányokból minden kiderült. Ekkor nekem támadt egy mentő ötletem, mégpedig az, hogy próbáljuk meg a sorozat profilját megváltoztatni, ami nem megtagadása a múltnak, de mégis élővé teszi a sorozatot. Azt az ötletet vetettem fel Domokos Gézának, hogy én az agrártörténeti irodalom kutatása közben rájöttem arra, hogy én az agrártörténeti irodalom legrégebbi termékei az erdélyi méheskönyvek, erről én elkészíték egy kiadványt. Ezt el is készítettem Erdélyi méheskert címmel. Ez kb. 600–700 oldalas kézirat. Tudniillik ez a legrégebbi magyar agrárirodalom, erősen népi meghatározottságú, de akik írták, szakemberek voltak, pl. Rákóczi György főméhészmestere, uradalmi tisztek, gazdálkodó szakemberek.

A gazdaságtörténeti kutatások után újabb kényszerű témaváltás következik, figyelme a történeti segédtudományok felé fordul, Kolozsvár lakosságának alakulásával, történeti statisztikával foglalkozik. Ez sem tűnik politikamentes témának.

Én akkor úgy láttam, hogy járható út a segédtudományok művelése. Ez velünk szemben elvárás is volt, és egyfajta igény is. Láttuk, hogy lépnünk kell, különben történetírásunk behozhatatlan hátrányba kerül, főképp ezért kezdtük el az ezirányú kutatásokat Imreh Istvánnal együtt. Nyomon követtük pl. Kolozsvár lakosságának számbeli és társadalmi alakulását a kezdetektől szinte napjainkig, megírtuk Imréhvel az 1767–1821 közötti időszakot feldolgozó Erdély változó társadalma című munkát, amely 1972-ben románul, majd 1980-ban magyarul is megjelent, ennek folytatása pedig – az 1821–1848 közötti időszakról szóló tanulmány – nemrég jött ki a nyomdából, itt Magyarországon, egy Szabad György által szerkesztett kötetben. ide tartozik még egy téma, amit én erősen szorgalmaztam s lényegesnek is tartom, egy egyetemes technikátörténet adatokban, más szóval Technikátörténeti kronológia. Jenei Dezsővel ketten szerkesztettük, kolozsvári mérnökök vettek részt a megírásában; közel 1000 oldal kézirat – kiadásra vár. E munka előtt Bodor Andrással szerkesztettünk már egy kétkötetes egyetemes történeti kronológiát – közel tíz történész bevonásával készült –, előssorban azért, hogy az erdélyi magyarok számára legyen egy történeti áttekintést biztosító munka. Ami ebben a munkában engem külön inspirált, az az volt, hogy ennek keretein belül végre be lehetett mutatni Magyarország történetét is. Megcsonkítva, sajnos – Nagy Lajos és Moldva megalapítása egymás mellett, mint románia története –, de volt benne egy nagy pozitívum, ami engem arra készítetett, hogy beleegyezsek a csonkításokba: külön részek voltak a magyar történelemre. És itt nagyon vázlatosan ugyan, de legalább évszámokban megjelenhettek a leglényesebbek – pl. az uralkodók rendje is –, a kiadó a 20 oldalas kéziratot 8 oldalra fa-

ragta le. Erdély történetébe is sok magyar voantkozású adatot sikerült elhelyeznünk. Az uralkodók rendjébe pl. felsoroltuk az erdélyi vajdákat és fejedelmeket, és Erdély uralkodói között egy román uralkodó sem volt. Ez tehát nyilvánvalóvá tette a magyar orvosok számára, hogy Erdély végső fokon Románia része ugyan, de egyetlen gond azért van, összes vajdája és fejedelme magyar volt. Közben természetesen más témák is foglalkoztattak. 1980-ban volt pl. Bethlen Gábor születésének 400. évfordulója. Erre az alkalomra egy emlékkönyvet szeretnénk volna megjelentetni, és én kaptam a megbízást, hogy írjam meg Bethlen életrajzát. Bethlen személyisége már elég régóta foglalkoztatott, nagy lendülettel fogtam tehát hozzá a munkához. A kötet végül nem jelenhetett meg, én azonban folytattam a munkát 1982-ig, megírtam egy Bethlen életrajzot, amely most áll megjelenés előtt.

Az Ön történelmi pályáját nyomon követve kiderül, hogy munkásságát végigkíséri Kőrösi Csoma Sándor életének és tevékenységének kutatása. honnan ez a nagy vonzódás a kiváló tudóshoz, miért tér mindig vissza hozzá?

Ennek a kiindulópontja ugyanaz, ami engem egyes egyetemes történelmi témák felé is vonzott: keresni a helyünket a világban. Az ő személyiségében egy olyan nagy magyar tudós portréját akartam megrajzolni, aki teljesen belépül az egyetemes művelődéstörténetbe. Azon kevés magyarok közé tartozik ő, aki minden jelentősebb külföldi enciklopédiában, lexikonban szerepel, és szégyenletesnek tartottam, hogy a hazai – tehát erdélyi – éveiről és az indulása előtti időszakáról jóformán semmit sem tudunk. Rengeteg pontatlanság, mítosz, hamisítás volt csak ismert róla. És ebben nagy szerepet játszott az én segédtudományokkal való foglalatosságom, és ezt rendszeresen tanítottam és tanítom a diákoknak is, vagyis, hogy a történész történelmi forráskritika nélkül nem dolgozhat. gy született meg az a két kismonográfia (Kőrösi Csoma Sándor indulása, 1979; Kőrösi Csoma Sándor, 1984), amit hosszas kutatómunka után sikerült végre meg is jelentetnem. Szerettem volna természetesen Göttingába is eljutni, hogy az ottani éveit is megismerjem és feldolgozzam, de sajnos hiába biztosított a német Akadémia háromszor is ösztöndíjat nekem, nem tudtam élni a felkínált lehetőségekkel.

Az elmúlt évtizedekben vissza-visszatérő panasz volt a magyar történészek körében, hogy Erdélyben nagyon mostohák a kutatási feltételek és lehetőségek. Gyakran a kért anyagokat képtelenség volt megkapni. Ön, aki ott élt, és jobban ismerte a helyi viszonyokat, kézhez kapta-e mindig a forrásokat?

Mi forráshiánnyal nem küszködtünk – bőségesen álltak ezek rendelkezésünkre –, ellenben korlátozások voltak, egyes levéltári állagokat mi sem kaptunk kézhez, ez kétségtelen. (Más kérdés persze, hogy mi a források jelentős részét hiába vehettük kézbe, publikálni ezeket és ezekből – mint az eddig elmondottakból már kiderülhetett – nem mindig sikerült.) Én azonban úgy gondolom, hogy ennek nem elsősorban politikai okai voltak, hanem kezelés és feldolgozás hiányosságai vezettek oda, hogy sok mindent a levéltárak nem tudtak a kutatók rendelkezésére bocsátani.

A kutatás szabadságában történt-e érzékelhető változás a fordulat éve, a forradalom után?

Mint oktató s mint kutató is mondhatom, hogy kevésbé szólnak bele a munkánkba. A történeti kérdésekben saját álláspontunkat képviselhetjük, ami tudósi lelkiismeretünknek megfelel, ebben nincs korlátozás. Az álláspontok világosan kirajzolódhatnak, s ez is óriási eredmény. A könyvkiadási lehetőségek is megvolnának, de itt állandó nyomda- és papírhiánnyal bajlódunk, ezért kiadványaink rendszeresen késnek. Ez pedig nagy baj, mert az erdélyi magyarságnak óriási az igénye saját múltjának megismerése iránt. A telejebb önmegismerés igénye pedig azt jelenti, hogy nemzetiségünknek megvannak a maga különleges történeti kérdései, és ez történéseinkre az általánosan túl, sajátos feladatokat is ró. Erdélynek végtelenül sokszínű a múltja. Magyar, román, német együttélés kölcsönhatásai érvényesültek, s a magyarság múltjának megismertetése – korszerű és szigorúan tudományos megközelítéssel – a mi feladatunk. S van még egy – talán mindennél fontosabb – feladatunk: tanárok és történészek képzése. Rengeteg új szakemberre van szükségünk, s ezek képzése bizony nem megy máról holnapra. De ha ezt nem tudjuk megoldani, az azt jelentené, hogy egy dión túl már nem képzett tanárok, történészek tanítanák történelmünket, s ennek a veszélyeit úgy hiszem nem kell ecsetelnem. Most már a régi, nyugdíjas szakembergárdánk is visszament tanítani, de sajnos egyelőre kevés a fiatal, késik az utánpótlás.

Professzor Úr! A Magyar Tudományos Akadémia 1990. évi májusi közgyűlésén Önt – sok határainkon túl élő magyar tudóssal együtt – külső tagjává választotta. Mit jelent az Ön életében ez az elismerés, és milyen tervei, elképzelései vannak arra, hogy bekapcsolódjon a Széchelyi István gróf alapította intézmény munkájába?

Az akadémia tagjai bizonyára úgy érezték, hogy azt a munkát, amit a romániai magyar történészek végeztek az elmúlt évtizedekben, azt valamiképpen méltányolni kell. Ez az elismerés szólt meg abban, amikor romániai magyar történészeket választottak külső taggá, ti. innen csak történészeket választottak. Én elmondtam a kollegáknak, a természettudomány és más tudományágak területén dolgozóknak, hogy talán azért esett ránk a választás, mert a mienk volt a legnehezebb pálya. De ez nem jelenti azt, hogy őket kevésbé méltányolják, kevésbé tartják számon. el kell ugyanis mindenképpen mondanom, hogy számtalan kiváló magyar tudós, magyar szakember él még Romániában. Ők talán kevesebbet publikálhattak magyar nyelven, mint mi, történészek, akiknek a Kriterion Kiadó hosszú ideig biztos lehetőségeket teremtett. Egy természettudós számára szűkebbek voltak a publikálási keretek. az én részemről óhaj és elvárás is, hogy ez a cím ne csak megtisztelő cím, rang legyen, hanem valóban cselekvő módon vehessünk részt az MTA munkájában. De itt nem elsősorban az akadémiai közgyűléseken és osztályüléseken való részvételre gondolok, hanem arra, hogy tevékenységünket, kutatásainkat érdemben és ténylegesen támogassák, hogy a szakkiadványokban jelen lehessünk, bekapcsolódhassunk olyan itteni kutatásokba, amelyek érintenek bennünket. Nem lehet vitás a jelenlegi helyzetben a romániai magyar történészek hídszerepe sem. Ennek kapcsán azt is fel kell mérnünk, hogy mit oldhatunk meg idehaza, mit a román és a magyar tudományosság feladataként, és mit az MTA keretein belül. Egészen biztos vagyok abban, hogy hasznosan közreműködhetünk az erdélyi gyűjteményekre alapozó forráskiadványok megjelentetésében, pl. Wesselényi Miklós iratainak és elvelezésének, Apor István kincstartó jórészt le-

másolt missilis anyagának, az erdélyi peregrináns diákok naplójának és levelezéseinek sajtó alá rendezésében és kiadásában. Talán én is be tudom fejezni néhány kényszerűen félbehagyott témámat, Teleki Sándor és Fridvalszky János alapos életrajzát, a Wesselényi uradalom modernizációját, és jó volna megírni gyermekkorom „történelmi levegőjű” Tordájának történetét is.

Köszönöm a beszélgetést, és kívánom, hogy az elkövetkező években, ha új témák felé orientálódik, ne a kényszer, hanem „csak” a tudósi kíváncsiság motiválja ebben.

**A beszélgetést készítette:
Pelyach István**